

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23)

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата юридичних наук, доцента,
завідувача кафедри теорії та історії держави і права
Західноукраїнського національного університету
Кравчука Миколи Володимировича на дисертацію
Ковбасюка Степана Валерійовича «Інституційна характеристика сучасної
держави: теоретико-правове дослідження», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та
історія держави і права; історія політичних і правових учень**

Відзначаючи *актуальність теми дисертаційного дослідження*, доречно констатувати, що дисертація Степана Валерійовича Ковбасюка має незаперечну науково-теоретичну і практичну значимість. Її актуальність окреслена, насамперед, важливістю досліджуваної ним проблематики для вироблення стратегії державотворчих і правотворчих процесів в Україні. Адже завдання відносно розбудови сучасної Української держави визначені й закріплені чинною Конституцією України.

Враховуючи, що переважна більшість наукових робіт традиційно присвячена спеціальним проблемам конституційного й адміністративного права, а загальнотеоретичні аспекти з цієї проблематики ще й досі залишаються малодослідженими, актуальність даної теми зростає, адже всебічне наукове теоретико-правове її опрацювання буде сприяти оптимізації, ефективності побудови сучасних держав, і України зокрема.

Саме це, на думку дисертанта, зумовлює вагомість комплексної наукової розвідки інституційних аспектів сучасної держави та створення наукової моделі інституціоналізації сучасної держави, що уможливить створення теоретико-правового підґрунтя для глибокого розуміння інституційної природи сучасної держави, сутності конкретних інститутів держави, їх місця і ролі в сучасному суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Додатковим підтвердженням актуальності теоретичного осмислення інституційної характеристики держави є відповідність дисертаційного дослідження плану науково-дослідної роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016–2020 рр.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Робота, виконана С.В. Ковбасюком характеризується системним підходом до предмету дослідження. Структурно дисертація складається із вступу, трьох розділів, нерозривно пов'язаних між собою, підсумкових висновків, списку використаних джерел. Структура повністю відповідає цілям і завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми, визначені автором. Результати дисертаційного дослідження С.В. Ковбасюка є переважно обґрунтованими, оскільки вони отримані завдяки використанню ґрунтовної джерельної бази, належного опрацювання нормативної основи дослідження. Аналіз дисертаційного дослідження вказує на те, що дисертант повністю оволодів науковим апаратом, набув уміння та навички робити висновки й узагальнення, опрацювавши великі пласти правової матерії.

Окремі питання з цієї проблематики знайшли відображення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців: І. Алексеєнка, М. Вебера, М. Вопленка, Є. Воротиліна, В. Гельмана, М. Глотова, М. Денисюка, І. Дідковської, В. Дрьоміна, М. Дюверже, М. Євдотьєвої, С. Кірдіної, С. Максимова, М.Марченка, А. Михненко, Ю. Оборотова, Д. Нортона, М. Оріу, Дж. Ролза, Дж. Серла, В. Сімутіна, Ю. Тихомирова, С. Хантінгтона, Дж. Ходжонса та ін.

Методологічною базою дослідження є поєднання класичної та постнеокласичної методології загальнотеоретичної юриспруденції. Дослідження ґрунтоване на принципах об'єктивності, історизму та плюралізму,

у процесі розкриття предмета дослідження використано інституційний, системний, функціональний, ціннісний, міждисциплінарний методологічні підходи. Доцільно звернути увагу на спробу формування методологічної основи дослідження сучасної держави на основі інституційного й міждисциплінарного підходів. У дисертаційному дослідженні активно використовувалися: структурно-функціональний метод, за допомогою якого визначено особливості інститутів держави та основних напрямів їх функціонування, що дало змогу виокремити основні напрями інституціоналізації сучасної держави (п.п. 3.1, 3.2), метод теоретичного моделювання дав змогу сформулювати та виявити основні особливості процесу інституціоналізації держави (п. 2.2); метод аналізу і синтезу уможливив виявлення основних властивостей інститутів і формулювання поняття соціального інституту та інституту держави (п.п. 2.1, 3.1). використання спеціальних методів юриспруденції (формально-юридичного та порівняльно-правового) сприяв аналізу нормативно-правових актів, що регламентують основні інститути держави і визначають напрями державної діяльності (п. 2.3, р. 3), та проведенню порівняльного дослідження основоположних соціальних інститутів в архітектурі сучасного соціуму (п.п. 3.2, 3.3).

Методологічні засади дослідження та його нормативна й емпірична база в цілому відповідають сучасним вимогам до наукових праць державознавчого спрямування. Структура дисертації послідовно розкриває загальнотеоретичні аспекти інституційної характеристики сучасної держави.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Новизна дисертації виражена у висновках (положеннях), що виносяться на захист: по-перше, положення, що інститут сучасної держави є регламентований правовими нормами, порівняно автономної, здатної до міжінституційної конкуренції та діджиталізації організаційна складова держави, функціональним спрямуванням якої є створення умов для регулювання та фактичного упорядкування певної групи відносин у соціумі відповідно до забезпечення виживання і розвитку громадянського суспільства та захисту прав і свобод людини як мети та

призначення сучасної держав; по-друге, впроваджено нові критерії класифікації інститутів сучасної держави, а саме: за ступенем підконтрольності інститутів суспільству – на відкриті та закриті; за способом виникнення і закріплення – на формальні та неформальні; за формою буття – інститути віртуального простору та інститути реального середовища сучасної держави; по третє, сформульовано концепт інституційної конкуренції як особливої засади трансформації інститутів сучасної держави та визначено її різновиди: типову (конкуренція між формальними інститутами) та нетипову (конкуренція між формальними та неформальними інститутами); по-четверте, визначено рівні інституційної конкуренції: 1) міждержавний рівень, на якому формується «ринок інститутів» і відбувається посилення інституційної конкуренції між державами та міжнародними організаціями; 2) внутрішньодержавний рівень, на якому формується конкурентне середовище у відносинах між загальнодержавними та регіональними інститутами; по-п'яте, обґрунтовано поняття юридизації інституціоналізації, під якою слід розуміти процедуру надання правового змісту загальним процесам створення та укорінення інститутів, яка ґрунтується на двох ключових критеріях: легалізації легітимних інститутів та наявності правової форми їх діяльності; по-шосте, удосконалено категорійний апарат державознавства шляхом визначення й обґрунтування понять «інститут сучасної держави», «правова процедура інституціоналізації», «інституційна конкуренція» тощо.

Положення дисертації ґрунтуються на об'єктивних теоретичних дослідженнях, висновки є обґрунтованими та базуються на теоретичних судженнях автора. Крім того, наукова новизна одержаних результатів дисертації визначена тим, що вона є одним із перших в Україні загальнотеоретичних досліджень інституційної характеристики сучасної держави, інституціоналізації держави як способу та інструменту зміцнення і ствердження державності, посилення її дієвості для соціуму, з одного боку, і способу та інструменту утримання державної влади в рамках, прийнятних для суспільства, – з іншого.

Загальна структура роботи в цілому є логічною, послідовною,

обґрунтованою предметом, метою та задачами дослідження. У вступі аргументується актуальність теми дослідження, ступень її наукової розробленості, визначені об'єкт, предмет, мета і задачі роботи, її методологічна основа та науковознавча база, а також основні положення, що винесені на захист, чим підкреслена наукова новизна та практичне значення отриманих результатів дослідження.

Перший розділ дисертації «Генезис та методологічні засади інституційного підходу» охопив три підрозділи і спрямований на визначення базових засад дослідження інституційної характеристики сучасної держави, в ньому проведено аналіз ролі і значимості політологічних, економічних та юридичних складових інституційної теорії державознавства, обґрунтовано перспективи використання інституційного підходу в юриспруденції. Цілком можна погодитись з автором, що ключовими методологічними основами інституційного підходу є наступні засади: 1) розширення меж пізнавального процесу шляхом залучення досягнень не тільки юридичної науки, а й інших гуманітарних дисциплін (насамперед політології та соціології); 2) еволюційний підхід у дослідженнях суспільного буття, заснованого на міждисциплінарному синтезі. Дослідження інститутів передбачає аналіз динамічних перетворень інституційної системи, її історичних перетворень; 3) перехід на принцип методологічного холізму, за яким у центрі аналізу виявляються не індивіди, а інститути. На основі аналізу позицій сучасних науковців, дисертант ствердив, що інституційна теорія посіла особливе місце в історії право- і державознавства. В історії юридичної думки категорія «інститут» розуміється як феномен, покликаний забезпечити спадкоємність системи державної влади, послідовність нормативного регулювання суспільного життя. По суті, мова йде про передачу досягнень одного покоління влади і права іншому. Тим самим забезпечується наступництво і розвиток правових поглядів на суспільство і державу (с.37-38).

Схвального відношення заслуговує використаний дисертантом міждисциплінарний підхід у дослідженні держави, що зумовлює залучення методології інших наук для удосконалення знань про інституційний вимір

сучасної держави без порушення унікальності, своєрідності її предметного поля. Міждисциплінарна комунікація та використані знання, отримані під час дискурсу різноманітних наукових напрямів, є специфікою сучасної пост-неокласичної науки. Міждисциплінарність забезпечує можливість розкриття специфічних характеристик об'єктів, які підлягають дослідженню, з урахуванням теоретичних висновків кожної окремо взятої науки.

Доречною є позиція дисертанта, базована на багатоманітності підходів до аналізу інститутів, що є об'єктом дослідження, в рамках інституційного підходу в юриспруденції, можуть виступати: 1) організації; 2) правила і норми; 3) моделі поведінки і соціальні практики; 4) менталітет (когнітивні образи й уявлення); 5) стійкі реальні та віртуальні форми організації спільної діяльності індивідів (с. 89).

Міждисциплінарна спрямованість сучасної юридичної науки характеризується збагаченням правових підходів у науковій розробці держави досягненнями соціології, політології та інших соціальних наук. Категорія «інститут» доповнена ясно вираженим соціальним змістом. Інституційний підхід забезпечив можливість виявлення та встановлення безперервності державотворення – від додержавних соціальних об'єднань минулого до наддержавних утворень сучасності. Завдяки цьому можна оцінити наступництво та розвиток держави, виявити особливості нормативного забезпечення її функціонування як самостійного інституту і виокремити власні інститути сучасної держави.

Інституційний підхід забезпечив проведення всебічного аналізу сукупності взаємозв'язків між інститутами держави, які сприяють поступовому еволюційному розвитку правил і процедур, санкцій і стимулів, розподілу, обміну та споживанню благ чим, у свою чергу, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних соціальних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення цілей розвитку всієї системи.

Другий розділ «Інституційні засади суспільства і сучасної держави» присвячений формуванню основних рис структури сучасного соціуму, визначено зміст інституціоналізації та проаналізовано роль і призначення

сучасної держави у політичній системі.

Системний підхід у дослідженні сучасного соціуму і держави дозволив дослідити макрорівень інституціоналізації, який втілено у формуванні інституційної матриці – стійкої, історично сформованої системи базових інститутів, що регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної. Через те, що інституційна матриця лежить в основі взаємопов'язаного функціонування основних суспільних підсистем – економіки, політики та ідеології, вона сутнісно вплинула на природу суспільства, його специфіку, що відтворена в ході історичної еволюції (с. 105)

У другому розділі розкрито зміст інституціоналізації, проаналізовано правову процедуру її здійснення та її загальні критерії. Термін «інституціоналізація» розглянуто з двох позицій: по-перше – як створення, формування нових інститутів; по-друге – як закріплення, укорінення і стабілізацію уже існуючих інститутів. У рамках розробки інституціоналізації політичних інститутів відслідковано чотири основні критерії цього процесу: адаптивність – ригідність, складність – простота, автономія – підпорядкування, згуртованість – роздробленість. Основні чотири критерії доповнено двома додатковими критеріями – конгруентністю та ексклюзивністю (с.117-120).

Здобувач цілком слушно акцентував увагу на одній з конститутивних рис інституціоналізації держави і підкреслив, що це є встановлення зв'язку з певним соціальним середовищем, в якому вона знаходить свою підтримку. Цей момент має найбільш яскраве вираження саме в державі, яка спирається на визнання народу. Визначаючи роль сучасної держави в інституційній системі суспільства дисертант зазначив, що сучасна держава, з одного боку, є одним із соціальних інститутів поряд з іншими суб'єктами соціальної системи, і в умовах громадянського суспільства конкурує з політичними партіями, організаціями і рухами за вплив на широкі верстви громадян, при цьому не завжди домінує у цьому протистові; з іншого – сучасна держава має більш високий ступінь структурної організованості, ніж інші соціальні інститути, що обумовлено насамперед тим, що вона є єдиним інститутом, який є виразником

загальносоціальних інтересів.

У третьому розділі проведено аналіз інституційного виміру сучасної держави, який охопив три підрозділи, де встановлено зміст інститутів сучасної держави, окреслено їх різновиди та визначено особливості інституційних складових сучасної держави.

Продовженням традицій одеської правничої школи є звернення дисертанта до проблематики сучасної та національної держави. Зроблено висновок, що основною особливістю інституційної системи національної держави є її замкненість і пошук національної ідентичності. Відповідно процес інституційного будівництва в національній державі засновано на побудові унікальної системи інститутів. Сучасна ж держава – це відкрита держава, інституційна система якої формується у процесі взаємодії з іншим державами та міжнародними інститутами. Основною особливістю сучасної держави є залучення її у глобалізаційні процеси і до запровадження ринку інститутів.

Наукова розвідка інституційного виміру сучасної держави дала змогу встановити, що в сучасному світі виник своєрідний глобальний «ринок інститутів», який складається із декількох взаємопов'язаних сегментів. По-перше, на ринку відбувається «продаж» державними структурами інститутів корпораціям і приватним особам. По-друге, ринок інститутів містить пропозицію інститутів більш успішними державами для «трансплантації» в держави менш успішні. У цьому випадку «сторону попиту» представляють не приватні структури, а держави. Наявність ринку інститутів породив інституційну конкуренцію між державами, яка перетворилася в силу, що змусила держави постійно удосконалювати свою інституційну структуру (с. 154).

Здійснена класифікація інститутів держави дозволила поглибити знання про особливості їх організації, функціонування і розвитку в механізмі держави, більш детально розглянути структури і функції сучасної держави. У доповнення до усталених у науковій літературі класифікацій інститутів держави в роботі запропоновано нові підстави: за ступенем підконтрольності інститутів суспільству – на відкриті й закриті; за способом виникнення і

закріплення – на формальні та неформальні; за формою буття – на інститути віртуального простору та інститути реального середовища.

Апробація результатів роботи здійснювалась у порядку, визначеному законодавством України. Висновки було оприлюднені у доповідях на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Основні теоретичні положення дисертації є внеском автора до розуміння інституційної характеристики сучасної держави. Положення дисертації можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – для подальшого розроблення методологічних, теоретичних, практичних питань у сфері визначення ефективних механізмів інституціоналізації державної влади; навчальному процесі – для удосконалення курсів «Загальнотеоретична юриспруденція», «Методологія юриспруденції», а також для формування спецкурсу «Державознавство» в юридичних закладах вищої освіти, при підготовці підручників, навчальних посібників, навчальних програм, навчально-методичних матеріалів, а також під час проведення лекційних та семінарських занять; у науково-дослідній діяльності – для подальшого розроблення методологічних, теоретичних, практичних питань у сфері визначення ефективних механізмів інституціоналізації державної влади; у правотворчій діяльності – у процесі ратифікації міжнародних правових актів, якими регламентуються положення щодо окремих інститутів сучасної держави.

Дискусійні питання та зауваження за змістом дисертації. Позитивно оцінюючі дисертаційне дослідження С.В. Ковбасюка загалом та відзначаючи теоретичну значимість представленої роботи, необхідно звернути увагу і на наявність деяких дискусійних положень чи таких, що потребують додаткової конкретизації, доповнень, які можуть стати підґрунтям для наукової дискусії та подальшої розробки даної проблеми:

1. Всебічний характер дослідженню придало б висвітлення не тільки загальнотеоретичних аспектів інституційної характеристики сучасної держави, а й ілюстрація висновків відповідними прикладами як з практики вітчизняного державного-правового будівництва, так і порівняння їх з відповідними процесами у зарубіжних країнах, особливо країнах європейських. На наш

погляд, даний аспект не знайшов належного висвітлення у дисертаційному дослідженні, тому на публічному захисті пропонується детальніше охарактеризувати інституційні особливості сучасної держави з наведенням конкретних прикладів.

2. Основоположним методом дисертаційного дослідження є інституційний підхід. Автор зазначив, що на сьогоднішній день в рамках інституційного підходу склалося два основні напрями – це класичний або «старий інституціоналізм» та «нова форма інституціоналізму», що охоплена різними методологічними принципами та основними методами дослідження. Цікавою є авторська думка: який і з цих напрямів є найбільш продуктивним для інституційної характеристики сучасної держави? Чи можливий синтез цих двох підходів?

3. У юриспруденції термін «сучасна держава» використовується у двох значеннях: по-перше, це нині існуючі держави, по-друге, це держави, які відповідають певним вимогам і нормативам. Тому потребує додаткового пояснення концепція автора дисертації, яка пов'язана з твердженням про наявність двох відмінних моделей інституційної сутності держави: національної та сучасної моделі, тобто теоретично обґрунтованого її варіанту. Які принципи лежать в основі виокремлення зазначених моделей?

4. Тема дослідження має не тільки теоретичне, але й практичне значення, тому доцільною було б розробка відповідних практичних рекомендацій, які б дозволили автору чіткіше визначити тенденції розвитку інституційної системи сучасної держави. Так, підкреслюючи практичне значення одержаних результатів, автор наголошує на тому, що положення дисертаційного дослідження можуть бути використані у процесі ратифікації міжнародних правових актів, якими регламентовані положення щодо окремих інститутів сучасної держави. Які саме інституційні параметри, на думку автора дисертації, повинні знайти свою фіксацію в процесі розробки і ратифікації міжнародних правових актів?

5. Найважливішою проблемою, від якої залежать безпосередньо спрямованість та темпи державного розвитку, можливість проведення будь-

яких реформ, інституційна стабільність, цілісність та ефективність інститутів держави є проблема довіри народу. На с. 145 автор констатує: «Ефективне функціонування сучасних державних інститутів потребує високого рівня загальної та інституційної довіри, в той час як низькі значення обох показників призводять до аномії та ерозії політики як простору загальної волі й загальних інтересів». Тому доцільно з'ясувати як саме рівень демократизації впливає на ефективність інституційної системи сучасної держави?

6. Цікавою була б аргументована авторська позиція, яка б більш повно визначала доцільну форму правління сучасної Української держави на основі інституційного підходу (одну з трьох класичних парламентську, президентську, змішану чи можливо монархічну). Адже в історії України двічі була монархічна форма правління: у добу Козацької держави і у період Гетьманату П. Скоропадського. Отже, цікаво почути аргументи «за» і «проти».

7. Дисертант пропонує нові критерії класифікації інститутів сучасної держави, й зокрема: за способом виникнення і закріплення – на формальні та неформальні (стор. 6, 13, 16 автореф., стор. 26, 203 дис.). «Неформальні інститути складаються спонтанно, без будь-якого свідомого задуму, як побічний результат взаємодії багатьох людей, які переслідують власні інтереси» (стор. 80 дис.). Загалом, такий поділ є цілком обґрунтованим, якщо говорити про соціальні інститути. Якщо ж зважати, що автор поряд визначає інститут сучасної держави як регламентовану правовими нормами ... організаційну складову держави, функціональним спрямуванням якої є створення умов для регулювання та фактичного упорядкування певної групи відносин у соціумі відповідно до забезпечення виживання і розвитку громадянського суспільства та захисту прав і свобод людини як мети та призначення сучасної держави (стор. 6, 15 автореф., стор. 26, 202 дис.), то вбачається певна суперечливість у таких твердженнях. Відтак потребує уточнення, можливо прикладу, що саме автор розуміє під поняттям «неформальний інститут сучасної держави»..

8. Автор дослідив вплив глобалізації на функціонування й розвиток інститутів держави у сучасних умовах, однак, оцінюючи цей вплив, варто

диференціювати позитивні і негативні тенденції глобалізації.

Загальний висновок по дисертації. В цілому, висловлені зауваження носять дискусійний та рекомендаційний характер, тому істотно не впливають на загалом позитивну оцінку дисертаційного дослідження С.В. Ковбасюка.

Наукові положення і висновки, сформульовані у дисертації, досить повно викладено у 3 підрозділах 3 колективних монографій, а також у 13 наукових публікаціях, 5 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 – у зарубіжному науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз, 7 у тезах доповідей на міжнародних і національних науково-практичних конференціях. Зміст автореферату відповідає змісту дисертації, стисло відтворюючи її основні положення та висновки. Дисертаційна робота С. В. Ковбасюка за своїм змістом відповідає паспорту наукової спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, напрям підготовки 081 Право.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що за змістом та науковою новизною кандидатська дисертація Степана Валерійовича Ковбасюка «Інституційна характеристика сучасної держави: теоретико-правове дослідження» цілком відповідає вимогам п. п. 9, 11-13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, із змінами, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за вказаною спеціальністю.

Завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Західноукраїнського національного університету,

кандидат юридичних наук, доктор права

Українського Вільного Університету,

Заслужений юрист України,

доцент

30 квітня 2021 р.



Завіряю:

НАЧАЛЬНИК ОДДЕЛУ
ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА
ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

М. Кравчук

М. Кравчук

Людмила Ковбасюк